

Eesti NSV Riikliku Kunstiinstituudi esimene õppeekspeditsioon toimus 17. juulist 3. augustini 1978 Murmanski oblastisse ja Karjala ANSV põhjaoassa. Osavõtjaid oli 21, õppejõududest Anu Raud, Mari Aakre ja Kaljo Põllu (üldjuhendaja). Viibiti Koola poolsaare keskosas asuvas Lovozero rajoonis, kus tutvuti põhjapõdrakasvatajatest laplaste, komide ja neenetsite igapäevase elu ja tööga, joonistati-möödistati nende rahvarõivaid, tarbeesemeid ja hooneid. Elamusrikkaks kujunes umbes 60 km pikkune jalgsimatk üle Lujavri tundrute paljude lapi legendidega seotud Seidjavri (Pühajärve) äärde. Seal jäädvustati paberile karmi polaarjoonetagust loodust ja kohalike laplastest kalurite eluolu ning koostati herbaarium. Tagasiteel peatuti mõned päevad Põhja-Karjalas Belomorski linna lähedal, kus kopeeriti üle nelja tuhande aasta vanuseid Zalavruga kaljujooni-seid.

Lapi-Karjala ekspeditsioonilt kaasatoodud 142 joonistuse, fotode ja erialase kirjanduse alusel kirjutatud üheksast lühiuurimusest on allpool avaldatud kolm.

Mare RAIDMA

<https://doi.org/10.3176/hum.soc.sci.1982.2.04>

KOOLALAPLASTE PEALISRÕIVAD

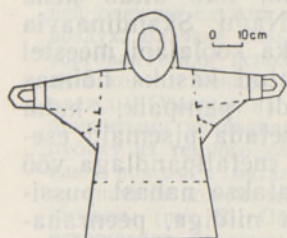
Polaarjoonetagune karm kliima esitab sealsete elanike pealisrõivastele erilisi nõudeid: nad peavad olema kerged ja soojapidavad, kaitsma kandjat tuule ja välise õhuniiskuse eest ning võimaldama ühtlasi keha normaalset niiskusevahetust nii rahulikus olekus kui ka raske töö ajal. Põhjapõdranahk vastab nendele nõuetele ideaalselt — ta on kergemaid ning soojemaid karusnahku, samuti on tal hea dreneaživõime. Seepärast on ta olnud ka Koola poolsaare põdrakasvatajate pealisrõivastuse asendamatu materjal kaugest minevikust tänini. Teadaolevalt 17. sajandil, kui laienes kaubavahetus vene kaupmeeste ja koolalaplaste vahel, hakati rõivastuses kasutama teisigi materjale, eeskätt villast kalevit, trükitud sitsi ja linast riidet. Toimus ka eristumine asulaelanike ja põdrakasvatajate rõivastuse, samuti suve- ja talverõivastuse vahel. Inimesed, kes otseselt ei tegelnud põhjapõdrade karjatamisega, võtsid kergemini omaks lõuna poolt levivad rõivatüübid ja moed, nagu venepärase kaftani, sarafani, riidest püksid jm.

19. sajandil rändas Koola poolsaarele neenetsed ja komid, kes tõid kaasa täiesti uue kasukatüübi ja lisasid laplaste rõivastusse mitmeid uusi elemente. Laplaste senine kasukas *pieška*, millel oli karv väljapoole ning kind ja müts eraldi, asendus praktilisema, sissepoole pööratud karva ning külgeõmmeldud kinnaste ja peakattega kasukaga. 19. sajandi lõpuks oli algupärane kasukatüüp peaaegu kadunud, seda kandsid veel ainult kõige eraldatumate piirkondade elanikud ja rändpõdrakasvatajad. Sellele lähedast, kuid alt tublisti avarduvat kasukat kannavad praegugi Skandinaavia laplased, põhimõtteliselt samasugune on Põhja-Ameerika eskimote anorak.

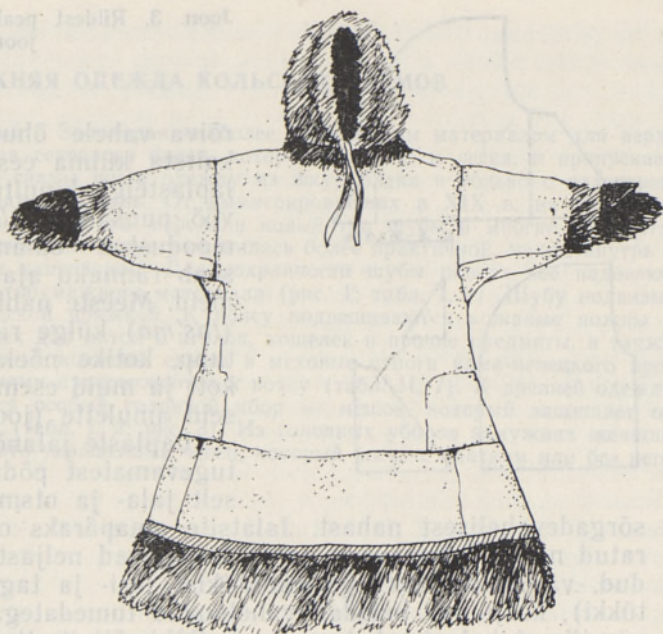
Teine koolalaplaste väga vana, juba käibelt kadunud pealisrõivas on enamasti pealepoole põlvi ulatuv, sissepoole karvaga kasukas *torhk*. Seda kanti pidulikel juhtudel kodus või külmaga teise kasuka all, tema kaunistamiseks kasutati jänese- ja rebasenahku.

Nagu juba öeldud, levisid koolalaplaste seas mitmed komide ja neenetsite rõivatüübid, eeskätt sissepoole pööratud karvaga põhjapõdranahast

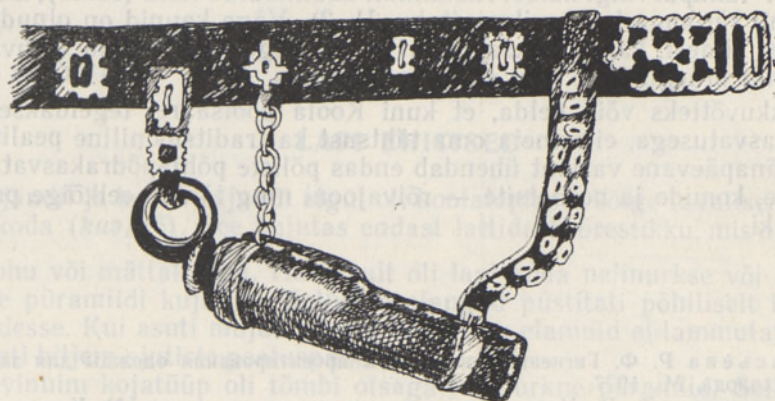

Joon. 1. Põhjapõdrana-hast umbkasukas (nn. maalets) ja tema lõikeskeem. Murmansi obl., Lovozero raj., Lovozero k. A. Leškini ja M. Raidma joonistused 1978.

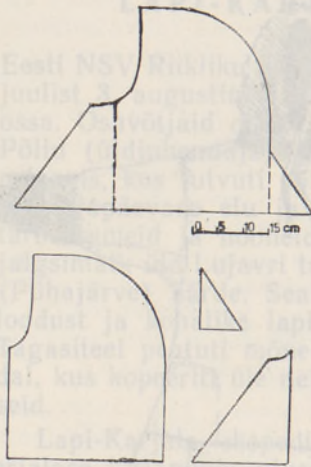
umbkasukas, nn. maalets (*mālic*; joon. 1). Selle kaeluse külge on õmmeldud kapuuts, mis koosneb kahest nahakihist — alumisel on karv sissepoole, pealmisel väljapoole. Selleks kasutatakse eriti pehmet ja elastset vastsündinud põdravasika nahka. Kapuuts ümbritseb tihedalt nägu, vajaduse korral saab teda nõõridega reguleerida. Kasukas tõmmatakse otse paljale ihule. Et naha karvasuund on ülespoole, liibub ta tihedalt kandja kehale, nii et kasuka sees on alati soe. Varrukad kitsenevad käelaba suunas ja on ühendatud kinnastega nii, et nendevahelisest pilust võib vajaduse korral paljad käed välja pista. Igapäevane kasukas on kaunistusteta, pidulikke ääristatakse karvase naha ja puna-siniste kalevikantidega. Kaitseks tõmmatakse kasukale peale tumedamast puuvillasest riidest särk. See on lõikelt samasugune — allapoole avarduv, laiade varrukatega, pea-auk suhteliselt suur (tahv. I, 1).

Asendamatu lisand nii lapi mehe kui ka naise rõivastuses on vöö, mida kantakse pealisrõiva peal. Vööga kokkutõmmatud kasukas tekib keha ja

Joon. 2. Lapi mehe vöö pussitupega (fragment). Murmansi obl., Lovozero raj., Lovozero k. R. Treimuti joonistus 1978.

rõiva vahele õhuruum, mis aitab keha kaitsta külma eest. Nagu Skandinaavia laplastelgi, kinnitub ka koolalapi meestel vöö puusadele. Vöötatud kasuka hõlmas moodustub omamoodi panipaik, kuhu saab rännaku ajal asetada pisemaid esemeid. Meeste nahkse, metallpandlaga vöö (*tas'ma*) külge riputatakse nahast pussitupp, kotike nõela ja niidiga, peenrahakott ja muid esemeid, samuti mitmesuguseid amulette (joon. 2).

Laplaste jalanõud on õmmeldud kõige tugevamatest põdranahatükkidest, peamiselt jala- ja otsmikunahast, tald tehakse

sõrgadevahelisest nahast. Jalatsite omapäraks on terav ülespoole pööratud nina. Talvesaapad (*jēri*) koosnevad neljast üksteise külge õmmeldud, väljapoole karvaga nahatükist (esi- ja tagatükk ning kaks küljetükki), kusjuures heledad vahelduvad tumedatega. Õmblusi kaunistavad värvilised kalevist kolmnurgad. Põhimõtteliselt samasuguse lõikega on üldiselt kantavad madalad jalatsid (*k'emm'ε*). Suuremaks soojapidamiseks panevad koolalaplased jalanõudesse heinu, enamasti kantaakse aga lambavillast sukki.

Algupäraste jalatsite kõrval on Koola põdrakasvatajate hulgas levinud ka komi-noonetsi karvasaapad (*pimə*), mida kannavad nii mehed kui ka naised. Need väljast karvased, pehme karusnahkse talla ja tõmbi ninaga jalatsid õmmeldakse kuuest koivasiilust, tume ja hele vaheldumisi. Argipäevased jalatsid on tumedamad, pidulikud harilikult valged. Kaunistuseks on õmbluste vahel värvilised kangaribad ning iluriba ees sääre keskel. Meeste saapad ulatuvad kubemeni ja kinnitatakse vööle eriliste rihmadega (tahv. II, 1).

Koolalaplaste rõivastusse kuulub ka eraldi kantav puuvillasest riidest peakott (*kukkuu*). Pähe pandult liibub see ümber näo, tema allapoole laienevad ääred langevad õlgadele, kattes ühtlasi ka kaela (tahv. I, 2; joon. 3). Suvel kaitseb see tugevate tuulte ja sääskede eest. Samasugust peakotti on kandnud ka Skandinaavia laplased, karjalased ja komid jahil käies, tuulemütsina oli ta tuntud eesti kalurite hulgas. Lapi abielunaiste peakatetest on veel tänapäevalgi käibel rikkalikult kaunistatud tanu (*samš*), mida kantaakse nii rätikuga kui ka ilma (tahv. II, 2). Väga kaunid on olnud meeste villasest riidest, karusnahkse voodri ja äärisega talvemütsid (tahv. II, 3); mida küll praegu näeb veel ainult muuseumis.

Kokkuvõtteks võib öelda, et kuni Koola poolsaarel tegeldakse põhjapõdrakasvatusega, ei mineta oma tähtsust ka traditsiooniline pealistrõivas. Selle tänapäevane variant ühendab endas põliste põhjapõdrakasvatajate — laplaste, komide ja neenetsite — rõivajooni ning täidab eelkõige praktilist eesmärki.

KIRJANDUS

- Афанасьева Р. Ф. Гигиенические основы проектирования одежды для защиты от холода. М., 1977.
Лукьянченко Т. В. Материальная культура саамов (лопарей) Кольского полуострова конца XIX в. — нач. XX в. М., 1971.

ВЕРХНЯЯ ОДЕЖДА КОЛЬСКИХ СААМОВ

В условиях сурового климата Заполярья наиболее подходящим материалом для верхней одежды служит шкура северного оленя, которая и теплая, и легкая, и пропускает воздух. Вначале кольские саамы шили одежду из шкур оленя и только с развитием торговли стали использовать текстиль. От иммигрировавших в XIX в. на Кольский п-ов коми и ненцев местные жители переняли новый тип шубы и многие элементы одежды. Обычная их шуба мехом наружу сменилась более практичной, мехом внутрь с пришитыми рукавицами и капюшоном. Для сохранности шубы поверх нее надевают рубаху из темного хлопчатобумажного материала (рис. 1; табл. I, 1). Шубу подвязывают поясом с металлической пряжкой. К поясу подвешиваются кожаные ножны с охотничьим ножом, мешочек для ниток и иголок, кошелек и прочие предметы, а также амулеты (рис. 2). Обуваются кольские саамы в меховые сапоги коми-ненецкого происхождения, которые ремнями прикрепляются к поясу (табл. II, 1). К древней одежде кольских саамов относится особый головной убор — мешок, который защищает от сильного ветра и комаров (табл. I, 2; рис. 3). Из головных уборов замужних женщин до сих пор в обиходе богато украшенный чепец, который носят с платком или без него (табл. II, 2).

Mare RAIDMA

THE UPPER GARMENTS OF KOLA LAPPS

In the harsh climate of the region beyond the polar line, the most appropriate material for upper garments has proved to be reindeer fur which is simultaneously light, warm, and allows for ventilation. Initially the Kola Lapps made their clothes of reindeer fur exclusively, while textile appeared only with the development of trade. The Lapp aborigines of the region took over a new type of coat and various new elements of clothing from the Nenets and Komi immigrants who came to the Kola Peninsula in the 19th century. The former type of coat with the fur on the outer side was replaced by a more practical one, the fur of which was turned inside, and the mittens and the hood were sewn onto the coat. Nowadays a dark-coloured cotton shirt is worn on top of the fur coat for protecting the latter (Fig. 1; Plate I, 1).

The fur coat is fastened with a belt that is provided with a metal buckle and a number of useful objects that are suspended from the belt: a hunting knife in a leather sheath, a small sack for the needle and thread, a purse, and other things, including amulets (Fig. 2). The footwear is represented by high fur-boots of the Komi-Nenets type, which are fastened by straps to the belt (Plate II, 1). An item of the initial Kola Lapp attire is a special hood that protects the wearer from strong winds and gnats (Fig. 3; Plate I, 2). Of women's headgear, the richly decorated coif worn either with a kerchief or without it, still enjoys popularity among the married Lapp women (Plate II, 2).

Kalev ROOMET

LAPI EHITISED

19. sajandil ja ka 20. sajandi algul oli koolalaplaste kõige tavalisem elamu-tüüp koda (*kuõp^{te}*). See kujutas endast lattidest sõrestikku, mis oli kaetud kasetohtu või mättakihiga. Harilikult oli lapi koda nelinurkse või kaheksa-nurkse püramiidi kujuline. Selliseid elamuid püstitati põhiliselt kalastus-kohtadesse. Kui asuti mujale elama, siis vanu elamuid ei lammutatud, neid kasutati hiljem ajutiste peatuspaikadena.

Levinuim kojatüüp oli tõmbi otsaga nelinurkne püramiid. Selle konstruktsioon oli Koola poolsaare lääne- ja idaosas erinev. Läänepoolsete lapi laste koja püstitamisel torgati tulevase hoone nurkades maasse neli kuni kahe meetri pikkust jämedat latti (*vāstek*) nii, et nende ülemised otsad